

– і це також позитив – кожен з цих словників займає нішу читабельних видань, оскільки історія власної назви була і залишається елементом культури, яким цікавиться широке коло людей.

Література

1. Grzenia J. Słownik nazw własnych – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2003. – 388s.
2. Grzenia J. Słownik imion – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2005. – 414s.
3. Kopaliński W. Słownik eponimów, czyli wyrazów odimennych – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2006. – 292s.
4. Malec M. Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2003. – 292s.
5. Rymut K. Nazwiska polaków: Słownik historyczno-motywacyjny. T.I-II. - Kraków, 1999-2001. – 504s., 770s.
6. Ковалев Г. Ф. Современные словари русских личных имен // Рецензии книг по ономастике. – 2006. – С.1–6. – Ел. ресурс: <<http://www.onoma.newmail.ru/kov-rec.htm>
7. Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 648 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ СПАДЩИНИ МИКОЛИ ЛУКАША

© Валентина Савчин, 2007

к. філол. н., Львівський національний університет імені Івана Франка
УДК 929:81'253 Лукаш (477) "XIX"

Стаття висвітлює особливості відображення перекладацької спадщини Миколи Лукаша в сучасних лексикографічних джерелах. Автор статті доводить необхідність створення реєстру лексики М. Лукаша та її введення до академічної лексикографії.

Творчість Миколи Лукаша – геніального українського перекладача, мовознавця, лексикографа – привертає до себе велику увагу як читачів, так і дослідників. Насамперед приваблює, багату мова його перекладів, що вирізняється своєю природністю, глибинністю, соковитістю, відсутністю всякої штучності на фоні тієї ситуації, яку описував сам М. Лукаш так: "...наші письменники, у тому числі й перекладачі, деколи пишуть так, що просто дивуешся: слова начебто українські, а самої мови української – нема" [4: 117]. І, перефразовуючи слова А. Малишка, додавав: "Лишилась мова словникова, / А української нема!" [4: 117].

Саме українська мова стала центром тяжіння всіх перекладів М. Лукаша, кінцевою метою яких було довести, що нею можна передати абсолютно все: найтонші особливості будь-якого стилю, манери, епохи. За умов, коли українську мову офіційно зараховували до безперспективних, обмежували “домашнім ужитком”, М. Лукаш намагався довести, що вона – самодостатня, у ній є необхідні резерви й потенціал, як у будь-якій іншій національній мові. Щоправда, не все лежить на поверхні, треба вміти знаходити свої пракорені, у яких закладено генетичний код нації. Тому й уважав своїм обов’язком берегти кожне слово як невід’ємний елемент мовної системи, звертатися до найглибших шарів української мови, піднімати на поверхню й вертати з небуття вже втрачені скарби.

У своїх мовних пошуках М. Лукаш не випадково звертався до творчості українських письменників ХІХ – поч. ХХ ст. як до багатого джерела лексичних та синтаксичних резервів української мови. Адже, за словами Л. Т. Масенко, “до 30-х років ХХ століття глибинні шари української мови лишалися здоровими, неушкодженими, а відтак могли виконувати свою роль постійного життєдайного джерела для відновлення верхнього, культурного, кодифікованого варіанта національної мови” [7: 128]. Заслуги М. Лукаша в активізації лексико-фразеологічних ресурсів української мови засобами перекладу ще недостатньо вивчені й оцінені, однак не викликає сумніву його роль реформатора мови, який синтезував у своїй творчості різні шари української мови, а за влучним спостереженням А. Перепаді, ще й два мовні потоки – слобожанський і галицький [8: 7].

З огляду на зазначене вище актуальною є проблема належної оцінки мовотворчості М. Лукаша та якомога ширшого представлення його перекладацької спадщини в академічних лексикографічних виданнях.

Першим кроком у лексикографічних студіях Лукашевої спадщини став невеликий українсько-іспанський “Словник-показчик фразеологізмів роману Сервантеса “Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі” в мові перекладу Миколи Лукаша”, який уклала Т. В. Цимбалюк і подала як додаток до своєї монографії, присвяченої цій проблемі [15: 204-235].

Якщо цей словничок стосувався виключно одного Лукашевого перекладу, то в наступній праці дослідниця оперувала всіма доступними перекладами М. Лукаша. Ідеться про словник-довідник “Фразеологія перекладів Миколи Лукаша” (укладачі: Т. В. Цимбалюк та О. І. Скопненко) [14], який став справді визначною подією в культурному житті України. Ця фундаментальна праця – не тільки перша в історії української лексикографії спроба систематизувати та описати фразеологічні скарби української мови, що їх зібрав і вжив у своїх перекладах М. Лукаш, це взагалі перше українське видання такого типу, присвячене окремій постаті в українському художньому перекладі. Як відомо, досі не оприлюднено фразеологічної картотеки М. Лукаша, яку він сам укла-

Тому згаданий Словник дає змогу проаналізувати ту частину фразеологізмів, яку Майстер використовував у своїх перекладах (поки що тільки опублікованих), Проте навіть це переконує в масштабності його праці та задумів. У Словнику наведено понад 6 тисяч фразеологізмів, приказок, примовок, прислів'їв, близько 15 тисяч ілюстративних прикладів їхнього вживання в індивідуально-авторській інтерпретації М. Лукаша. Значення словника "Фразеологія Миколи Лукаша" виходить далеко за межі вузьколексикографічних завдань. Він є не тільки ґрунтовною мовознавчою, літературознавчою, перекладознавчою працею, унікальним посібником з українського художнього мовлення, а й свідченням самовідданої й титанічної праці подвижників перекладу задля збереження й розширення стилістичних можливостей української мови.

Потрібно ще раз підкреслити, що словник "Фразеологія перекладів Миколи Лукаша" подає лише фразеологізми із перекладів М. Лукаша, а не дублює його картотеку із записами лексико-фразеологічних одиниць, узятих із найрізноманітніших джерел. Згадана картотека, за задумом М. Лукаша, мала б стати основою фразеологічного та інших словників, однак роботи над ними не завершено. На жаль, у деяких матеріалах, присвячених творчості М. Лукаша, спостерігаємо плутанину фактів та некоректну подачу інформації. Наприклад, у газеті "Друг читача" (№ 16, 2007 р.) у статті "Микола Лукаш: український "Фауст" стверджується, що "він [Лукаш. – В. С.] створив аж шість словників! Фразеологічний було видано, і зараз ним можна користуватися" [3: 7]. Ідеться, очевидно, про словник, який уклали Т. В. Цимбалюк та О. І. Скопненко.

"Фразеологія перекладів Миколи Лукаша" є лише першим кроком до створення повного реєстру лексики й фразеології Лукашевих перекладів – завдання назрілого та вкрай важливого. Окрім того, лексику художніх перекладів треба залучати до ілюстративної частини сучасних лексикографічних видань, що значно розширило б обрій українського слова. Цікаві образні знахідки, справжні мовні раритети, віднайдені на сторінках української духовної спадщини й зафіксовані в Лукашевій картотеці, жили мовну тканину його власних перекладів і цілком заслуговують на сучасне лексикографічне опрацювання.

Частково словникове багатство М. Лукаша представлене в 11-томному "Словнику української мови" (далі у тексті – СУМ). Воно обмежене лише першими трьома томами (літери А–З), що вийшли друком у 1970 – 1972 рр., – ще до виключення М. Лукаша зі Спілки письменників. За підрахунком О. Федунівич-Швед, переклади М. Лукаша (а саме "Фауста" Й.-В. Гете, "Декамерона" Дж. Боккаччо та поезій Р. Бернса) ілюструють уживання та лексичне значення 135 слів СУМу, що здебільшого належать до пасивного словникового фонду [13: 25].

У 2-томному “Словнику синонімів української мови” (1999 – 2000 рр.) (далі у тексті – Словник синонімів) лексику перекладів М. Лукаша залучено до ілюстрування 80 синонімічних рядів (усього їх у словнику – близько 9200), причому п’ять із них містять два або й три синоніми, ужитих у М. Лукаша. Більшість синонімів М. Лукаша розташовані наприкінці синонімічних рядів, що свідчить про стилістичні або частотні обмеження їхнього функціонування в мові. Дві третіх наведених синонімів (58 слів) – стилістично марковані. Серед них найбільше одиниць розмовного реєстру (31 слово), як наприклад, *вигадько, гольцем, лупка, роботизна, прилащитися, помітатися, чужосторонець, зужиткувати, сусіль, потаснці*. Деяко менше тих лексем, що зараховано до рідковживаних (*навзаєм, вістовник, призвичити, шановливий*), діалектних (*пришиб, нагрозитися, прикмітити, опасуватися*), застарілих (*тужільниця, попас, прочвара, обрік, віришувальник*) та ін.

Лексика М. Лукаша, використана в Словнику синонімів, виявляє широкі традиції української мови, на які опирався та які розвивав у своїй творчості перекладач. Його слововжиток тісно пов’язаний із творчістю письменників ХІХ ст. Про це свідчить той факт, що більшість слів із перекладів М. Лукаша, поданих у Словнику синонімів, зафіксовано свого часу у відомому “Словарі української мови за редакцією Бориса Грінченка” (далі у тексті – Словник за редакцією Грінченка), разом з відповідними ілюстративними контекстами з класичної української літератури. Ці контексти розкривають традиції та джерела Лукашевого слововжитку, глибокі зв’язки його мови з творчістю Пантелеймона Куліша, Ганни Барвінок, Марка Вовчка, Івана Котляревського, Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького, народною творчістю. Зіставляючи Лукашеві слова з відповідними контекстами Словника за редакцією Грінченка, зокрема можна помітити надзвичайну увагу перекладача до лексичних надбань П. Куліша. Слова з оригінальних та перекладних творів саме цього письменника, що їх наводить Словник за редакцією Грінченка, найчастіше активізував у своїй перекладацькій діяльності М. Лукаш. Серед них такі одиниці, як *жахтіти, покріплятися, обрік, другиня, потужний, правник, привиддя, прилащитися* та ін. Іноді паралелі між слововжитком М. Лукаша й П. Куліша цілком очевидні: “– *Благословить тебе Господь! – рече тоді чернець. – Якби ти хотів, ти міг би блудувати з більшою свободою, ніж ми і тії, що оброком обрелися*” (М. Лукаш [11, т. 2: 17]) – “*Обрелись оброком нищити краї турецькі*” (П. Куліш [10, т. 3: 25]).

На жаль, за межами Словника синонімів залишилися десятки слів із перекладів М. Лукаша, що могли б розширити чимало синонімічних рядів та ілюстративну частину словника. Зовсім не подано прикладів з Лукашевих перекладів до 18 літер, серед яких такі продуктивні, як *к, м, н, с, т* та ін. Наприклад, у перекладі “Дон Кіхота” М. Лукаш уживає слово *заличковувати* в значенні “приховати, замаскувати”: “*Щоб же діло своє краще забезпечити і*

справжній намір заличкувати, поплив він нею до города Сарджела...” [9: 263]. У цьому ж значенні, але як неперехідне дієслово, воно вживте й у “Декамероні”: “... він насунув каптура на самі очі, щоб краще заличкуватись” [1: 634]. Одинадцятитомний СУМ не подає такого значення, а наводить лексему *заличковувати* (док. *заличкувати*) лише як будівельний термін: “покривати стіни споруд спеціальним матеріалом для міцності або окраси” [12, т. 3: 186]. Однак, Словник за редакцією Грінченка фіксує лексему *заличкувати* саме в тому значенні, що його вжив М. Лукаш, а ілюстративні контексти свідчать про народний характер цього слова [10, т. 2: 59]. Цікаво, що синонімічний ряд до слова *приховувати*, наведений у Словнику синонімів, містить деякі одиниці, у семантиці яких простежується зв’язок із будівельною справою, як наприклад, лексеми розмовного характеру *підлаковувати* та *підфарбовувати* [11, т. 2: 447], тож слово *заличковувати*, яке вживає М. Лукаш, логічно вписується до згаданого синонімічного ряду.

Відсутнє в Словнику синонімів і слово *колобродити*, яке має давні традиції вживання в українській мові. У Словнику за редакцією Грінченка воно виступає зі значенням “учиняти бешкети” (рос. “куралесить” [10, т. 2: 270]), у якому його вжив І. Котляревський в “Енеїді” (“*Еней тут добре колобродив / І всіх на чудо потрошив...*” [6: 312]). У цьому ж значенні це слово подано в “Практичному словнику синонімів української мови” С. Караванського, де воно входить до синонімічного ряду *бешкетувати*, *пустувати*, *шурбурурити*, *броїти* [5: 166]. М. Лукаш звернувся до слова *колобродити* в перекладі “Декамерона”, зробивши його ключовим образом дев’ятої оповідки восьмого дня: “*Та не подумайте, що ми ходимо красти – крий Боже! Ми просто колобродимо* ночами і таким чином добуваємо, не шкодячи иншим, усе, що нам треба на пожиток і втіху, – от через що ми й живемо так весело” [1: 722]. Свою семантичну місткість лексема *колобродити* виявляє в широкому контексті через розгортання та нарощування смислових компонентів, додаткових конотацій, і вживається на позначення дії, що характеризує веселе, безтурботне, розкішне, сповнене любовних пригод життя. Широке контекстуальне навантаження цієї лексеми в М. Лукаша, її образний характер дозволяють перекладачеві навіть узяти її в лапки: “*Отсе ж ми й називаємо “колобродити”, так як ото корсари по морю гуляють; тільки тії, як кого пограбують, то вже добра тому не вертають, а ми покористуємось ним та й вертаємо. Тепер ви знаєте, вельмишельмований маестро, що то значить колобродити; та глядіть же, нікому про те нічичирк*” [1: 724].

Переклади М. Лукаша можуть служити ілюстраціями для тих слів, що включені до Словника синонімів, але не супроводжуються ілюстративними контекстами. Наприклад, лексема *базграти* (док. *набазграти*) входить до синонімічного ряду зі значенням “писати” (графічно передавати на чомусь слова, текст тощо): *писати*, *креслити*, *накреслювати*, *виписувати*, *выводити*,

мережити, вимережувати, дряпати, шкрябати, базграти, мазати, строчити, черкати [11, т. 2: 192], але є єдиним словом, до якого не подано ілюстрації з художньої літератури. Тим часом у Лукашевому “Декамероні” читаємо: “Бакаляр ... **набазграв** якусь нісенітницю, нібито замову приворотну, та й послав усе те через кілька днів удові” [1: 706].

Ілюстративний контекст відсутній і при лексемі *скоробреха*, що входить до синонімічного ряду зі значенням “брехун”: *брехун, брехач, брехло, брехунець, перебреха, лжець, обманник, обманщик, пустобрех, скоробреха, підбрехач, підбріхувач* [11, т. 1: 91]. М. Лукаш уживає це слово неодноразово, як наприклад, у перекладах “Декамерона”: “**Скоробреха-венеціянець** *одповів йому, не задумуючись*” [1: 588] чи в перекладах поезій П. Верлена: “*Товариші мої по пресі / І по віршах, еліто вбога, / Погрузлі в ницім інтересі / Пророки в Бога, того Бога, / Який підмога скоробресі!*” [2: 272]. У перекладі “Дон Кіхота” натрапляємо на ще один цікавий синонім до цього ряду, близький за значенням до аналізованого слова: “*Богом вас заклинаю, потвердіть, що правда, а то панство дуцтво ще подумає, що я талалай і чистобреха*” [9: 483]. Лексема *чистобреха*, яку фіксує також Словник за редакцією Грінченка, може доповнити та збагатити поданий вище синонімічний ряд. Сюди ж можна додати слово *брехуняка*, яке М. Лукаш вжив у “Дон Кіхоті”: “*Ах ти ж, брехуняко всьогосвітній!*” [9: 243].

Ці приклади можна множити, але навіть і тих декількох ілюстрацій достатньо, щоб переконатися, що пильніша увага до перекладацької спадщини М. Лукаша дозволить виявити чимало лексичних знахідок, які можуть істотно збагатити сучасну академічну лексикографію.

Переклади М. Лукаша, а також його картотека стали одним із джерел ілюстративного матеріалу до ідеографічного словника (тезауруса) української мови Олекси Синиченка, який упродовж уже п’яти років виходить на сторінках журналу „Урок Української» під назвою “Уроки української лексики”. Укладач наводить десятки слів, які вжив чи зареєстрував у своїй картотеці М. Лукаш, для ілюстрації лексичного, зокрема синонімічного розмаїття, образного потенціалу української мови. Серед них у реєстрі О. Синиченка – несправедливо забуте слово *мальовний*, *оказіоналізм островеня*, словосполучення-синоніми до слова *земля* – *Божий світ, земний круг, земна юдоль* і, наприклад, такі “незатерті” зразки образного опису місяця: *місяць ріжкатий, тонісінкий; одвічний друг закоханих – місяць блідоликий; літній задумливий місяць; місяць так розсвітився, ніби в сонця все проміння забрав; сіяє молодик* та ін.

На нашу думку, лексикографічні студії спадщини М. Лукаша потрібно провадити далі. Різновекторність досліджень допоможе краще виявити

* Переклад цієї частини “Дон Кіхота” здійснив А. Перепада.

особливості Лукашевої мови, ті глибокі традиції, що її живили, з'ясувати роль перекладача в розширенні стилістичних і значеннєвих властивостей слів. З другого боку, актуальною є робота над створенням повного реєстру лексики Лукашевих перекладів, що дозволив би повніше представляти лексичні надбання Майстра в сучасних лексикографічних джерелах, укласти нові словники за матеріалами перекладів М. Лукаша та створити базу для Словника мови Миколи Лукаша.

Література

1. Боккаччо Дж. Декамерон / З італ. пер. М. Лукаш; Упорядкув., редагування Л. Череватенка. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2006. – 896 с.
2. Від Боккаччо до Аполлінера: Переклади М. О. Лукаша / Ред. упоряд., авт. передм. М. Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1990. – 510 с.
3. Забіяка І. Микола Лукаш: Український “Фауст” // Друг читача. – 2007. – № 16. – С. 6–7. – [За спогадами Б. Жолдака й О. Біліченко].
4. Игнатенко М. И. Так он начинался...: Штрихи к портрету М. Лукаша // Радуга. – 1993. – № 2. – С. 114–117.
5. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. – К.: УКСП “Кобза”, 1995. – 472 с.
6. Котляревський І. Енеїда. – К.: Україна, 1994. – 429 с.
7. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К.: КМ Академія, 2004. – 163 с.
8. Перепадя А. О. Моя Лукашіана // Зарубіжна література. – 1999. – № 43. С. 7.
9. Сервантес Сааведра М. де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі: Роман / Пер. з ісп. М. Лукаша та А. Перепаді. – К.: Дніпро, 1995. – 703 с.
10. Словарь української мови: У 4-х т. / Упоряд. Б. Грінченко. – К.: Довіра, Рідна мова, 1997. – Т. 1–4.
11. Словник синонімів української мови: У 2 т. / Укл.: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999. – 2000. – Т. 1–2.
12. Словник української мови: В 11-ти т. / Редкол.: І.К. Білодід (голова) та інші. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
13. Федунівич-Швед О. Лексика перекладів Миколи Лукаша в одинадцятитомному “Словнику української мови” // Урок Української. – 2007. – № 2–3. – С. 24–27.
14. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.
15. Цимбалюк Т. В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри “Дон Кіхот” / За ред. Л. О. Пустовіт. – К.: Довіра, 1996. – 238 с.